

*Курилко Н. М.,
асистент кафедри англійської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті здійснено огляд наукової літератури та з'ясовано основні тенденції способів організації лексичних одиниць у семантичному просторі художнього прозового тексту впродовж XX–XXI століть. Зокрема зосереджено увагу на вивченні семантичного поля, семантичних груп, тематичного поля як важливих аспектів систематизації лексичної системи мови в цілому і мови окремого художнього прозового тексту зокрема.

Ключові слова: семантичний простір, індивідуально-авторська картина світу, лексична одиниця, семантичне поле, польовий підхід.

Постановка проблеми. На початку XX ст. спостерігається унікальний підхід до мовознавчих наук, адже увагу зосереджено на *Homo Loquens* та її внутрішньому світі, формується людиноцентрична модель сприйняття світу, яка й переходить у антропоцентричну парадигму наукових студій. Саме розуміння мови та дослідження її не як закритої, ізольованої системи, а як можливості доступу до ментальних процесів та способів їхнього вираження за допомогою мовних засобів, зумовлює неабияке зацікавлення сучасних мовознавців (В.М. Русанівський, Л.А. Лисиченко, В.С. Ващенко, Г.В. Межжеріна, С.П. Денисова, І.М. Кобозева).

Актуальність статті полягає у подальших потребах дослідження способів виокремлення лексичного наповнення художнього прозового тексту сучасності як відображення авторської картини світу, що реалізується за допомогою мовних засобів.

Основною **метою статті** є спроба теоретично стратифікувати семантичне наповнення художнього прозового тексту.

У сучасному художньому прозовому тексті існує чітка ієрархія семантичних одиниць, що формують його глибинний і поверхневий смисл. Найвищою складовою семантичної організації художнього прозового тексту є індивідуально-авторська картина світу (яка особливо помітна у фактурі художніх текстів). На основі сучасної антропоцентричної парадигми вивчення художнього прозового тексту його розглядають як двосторонній мовленнєвий акт, де змістове наповнення називають семантичним простором [2]. Способами організації лексичного вмісту семантичного простору займається чимало дослідників (Ю.М. Лотман, І.А. Новіков, Л.Г. Бабенко, Ю.Д. Апресян, Ч. Філлмор, Й. Трір, Г.С. Щур). Змістове наповнення прозового тексту також поділяють на актуальне (мовні знаки) та віртуальне (семантичний простір) [2, с. 65]. Відтак змістове наповнення прозового тексту ґрунтується на двох лексичних структурах: денотативній (або референтній, іншими словами об'єктивній) та конотативній (смислової), яка корелює із концептосферою. Саме ж поняття *лексична структура* тексту визначається у двох аспектах: парадигматичному та синтагматичному [11, с. 55–62]. Вивчаючи лек-

сичну парадигматику, до уваги беруть власне семантичні, граматичні, частотні, морфологічні, фонетичні фактори відбору лексики. Для лексичних же одиниць характерні синтагматичні зв'язки (лексична сполучуваність).

Для позначення смислової (змістової) сторони прозового тексту використовують термін *семантичний простір* [2, с. 67]. Семантичний простір художнього прозового тексту виражає не тільки явні експліцитні смисли, а й імпліцитні [9, с. 42]. Словом, такий простір формується за допомогою самого ж художнього тексту, його мовних засобів, слів, речень, надфразних єдностей та, зрештою, інтерпретацією цього типу тексту читачем.

Поняття *семантичний простір* запропонував М.М. Бахтін (1975), і воно отримало назву *хронотоп*. Учений тлумачить його як відображення реального у художньому тексті [3, с. 235]. Далі розвиток поняття семантичний простір спостерігаємо у науковому доробку Ю.М. Лотмана, де він визначає його як *континуум*, в якому розміщені персонажі та події. Простір прозового тексту, на думку вченого, **індивідуальна модель світу**, яка притаманна або існує в певній культурі (сміосфері) [7, с. 165].

У контексті сказаного варто згадати про авторську мовну картину світу, яка маніфестована в художньому прозовому тексті та репрезентує індивідуальне світобачення автора-письменника, систему його морально-етичних уявлень про навколишній світ, що інтерпретуються як ментально-вербальний простір, який відображає мовну свідомість автора (адресата). При вивченні семантичного простору прозового тексту до уваги беремо прагматично завершений прозовий текст як відображення реальної дійсності, що відтворена в ньому (як дискретно, так і континуально). Автор-письменник не просто копіює дійсність за допомогою розмаїтих мовних засобів, а виокремлює важливі для нього смисли, події і відтворює їх у фактурі прозового тексту. У цьому типі текстів як у результаті авторського переосмислення відбувається категоризація реального світу.

Важливим етапом у дослідженні семантичного простору художнього прозового тексту є виокремлення одиниці його дослідження. Власне систематизацією та способами аналізу лексичних пластів у прозовому тексті займаються вітчизняні й зарубіжні дослідники: Ю.Д. Апресян, І.М. Кобозева, Ч. Філлмор, Й. Трір, Дж. Лайонз, Г.С. Щур та інші. Вивчення системних зв'язків між лексичними одиницями мови найчастіше здійснюють шляхом виокремлення й аналізу семантичних полів (Й. Трір, Л.А. Новіков, Г.С. Щур). *Семантичне поле* будується за принципом ідентифікації: лексичні одиниці об'єднуються навколо семантико-логічного ідентифікатора на основі спільних семантичних ознак. Усі одиниці пов'язані парадигматичними і синтагматичними зв'язками. *Семантичне поле* – це єдність двох протилежностей однієї сутності; у його

межах співіснують інтегральні й диференційні семантичні елементи (семантичні ознаки, семи) [8, с. 118].

Семантичні рівні різної міри узагальнення зумовлюють градаційний, ієрархічний характер поля, наявність у його структурі макро – і мікроодиниць (мікрополе, лексико-семантична група, синонімічний ряд), які підпорядковані та взаємозалежні. Одна одиниця є складовою частиною іншої одиниці більш вищого рівня. Теоретичне осмислення принципів організації окремих слів в семантичні поля сягає своїми витокami від публікації Г. Інсена та Й. Тріпа, з якої цитуємо: “Words should not be considered in isolation, but in their relationship to semantically related words: demarcation is always a demarcation relative to other words; the notion ‘demarcation’ is vacuous to begin with unless at least one other entity is involved. The substance of human knowledge – the contents of cognition – is divided by language into a number of adjoining small areas, in the same way in which a mosaic divides two dimensional space by means of contiguous mosaic stones” – «Слова не повинні розглядатися ізольовано, а у їхньому відношенні до семантично пов’язаних слів: демаркація є завжди демаркацією, що стосується інших слів; поняття „демаркація” беззмістовне, доки принаймні одна лексичних одиниць не задіється. Зміст людських знань – зміст пізнання – ділиться мовою на низку прилеглих дрібних сфер, так само як мозаїка розділяє два вимірних простори за допомогою своїх суміжних каменів» [13, с. 54].

Згодом проблематику семантичних полів розлого аналізували Г.С. Щур, Ю.М. Караулов, І.М. Кобозева. Зокрема І.М. Кобозева характеризує семантичне поле так: 1) наявність у ньому семантичних зв’язків (кореляцій) між його складовими; 2) системний характер цих зв’язків; 3) взаємозалежність і взаємовизначеність лексичних одиниць; 4) відносна автономність поля; 5) безперервність позначення його смислового простору; 6) взаємозв’язок семантичних полів у межах всієї лексичної системи [5]. Г.С. Щур у своїй праці «Теорія поля в лінгвістиці» стверджує, що можливість об’єднання мовних одиниць у різні групи: інваріантні, функційні, структурно-функційні, функційно-інваріантні та асоціативні – уможливило виникнення польового підходу вивчення лексем [12, с. 50]. *Польовий підхід* до вивчення лексичних одиниць мови робить можливим проникнення в глибину семантичних взаємозв’язків лексем, з’ясування ієрархічних взаємозалежностей концептів, які вони виражають. Г.С. Щур також виділяє парадигматичний та синтагматичний підхід до вивчення семантичних полів та стверджує, що семантичне поле варто вивчати як міжрівневе явище [12, с. 64].

У мові поля функціонують у взаємозв’язку. Жодне поле не є ізольованим, не включеним до загальної системи і структури. Поля можуть частково накладатися одне на інше, об’єднуватися або протиставлятися одне одному, вступати в синонімічні та антонімічні зв’язки [8]. Один і той самий мовний елемент (здебільшого лексема) може бути членом різних семантичних полів, які важливі у нашому випадку при вивченні семантичного простору художнього прозового тексту. Подібний хід наукової думки при вивченні семантичного поля у мовній системі та фактурі прозового тексту уможливило проникнення у «нетрі» семантичного простору художнього тексту і розкриття його глибинного й поверхневого змісту.

Дещо інший підхід до вивчення лексичної системи мови пропонує Л.А. Новіков, даючи визначення семантично-спорідненим лексемам – *семантична група*. Однак за цими оз-

наками визначаються об’єднання, такі як тематичні групи, лексико-семантичні групи. Про складність визначення меж групи (поля) Л.А. Новіков пише: «Поділ лексики на семантичні поля зводиться до послідовного розбиття множини слів на підгрупи. Загальні класи слів-понять поділяються на обширні категорії, а ті в свою чергу на окремі і т. д.» [9, с. 25]. Абсолютно новий спосіб аналізу лексичних одиниць пропонує Ч. Філмор. У середині 70-х років ХХ ст. Ч. Філмором як лінгвістичну концепцію запропонував фреймову семантику, яку пропонує розуміти як програму новітніх досліджень, що дає можливість охарактеризувати принципи створення нових слів і пропозицій, додавання нових значень слів, а також збірки значень елементів в єдине ціле [15, с. 111]. Досліджуючи фрейми як засоби організації досвіду і формування семантики розуміння, Ч. Філмор бачив у них інструменти опису і пояснення мовного матеріалу, стверджуючи, що між мовними одиницями і фреймами є зв’язок [15, с. 83].

Отже, незважаючи на те, що теорія дослідження лексичних одиниць має давню історію, вивчення семантичних полів, семантичних груп, тематичних полів з урахуванням екстралінгвальних явищ у міждисциплінарних студіях видається важливим аспектом систематизації лексичної системи мови в цілому та мови окремого художнього прозового тексту і надалі є одним з актуальних напрямків сучасної лінгвістики.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
2. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста : учебник, практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 495 с.
3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – 502 с.
4. Бахтин М.М. Язык в художественной литературе / М.М. Бахтин // Собр. соч. : в 7 т. – М., 1997. – Т. 5. – С. 287–301.
5. Кобозева І.М. Лингвистическая семантика / І.М. Кобозева. – М. : Едиториал УССР, 2004. – 352 с.
6. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 2000. – 703 с.
7. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров (Человек – текст – семиосфера – история) / Ю.М. Лотман. – М. : Яз. русс. культуры, 1996. – 447 с.
8. Межжеріна Г.В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово) / Г.В. Межжеріна // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2002. – Вип. 5. – С. 114–126.
9. Новіков Л.А. Художественный текст и его анализ / Л.А. Новіков. – М. : Рус. яз., 1988. – 300 с.
10. Новіков Л.А. Избранные труды. Проблемы языкового значения / Л.А. Новіков. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – 672 с. – 1 т.
11. Супрун А.Е. Лексическая структура текста и лексическая синтагматика / А. Е. Супрун // V nemzetközi szlavisztikai napok 1994 / Международные дни славистики. – 1. kötet. – Szombathely, 1995. – С. 55–62.
12. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М. : Наука. 1974. – 256 с.
13. Geeraerts, D., 2010. Theories of Lexical Semantics. Oxford University Press: New York. 362 p.
14. Fillmore, Charles J., Kay, P., 1992. Construction grammar course book. Berkeley: University of California.
15. Trier, J., 1931. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg: Winter. Bd. 1. 347 p.

Курилко Н. М. Способы организации лексических единиц в семантическом пространстве художественного текста

Аннотация. В статье сделан обзор научной литературы и отслежены основные тенденции рассмотрения способов организации лексических единиц в семантическом пространстве художественного прозаического текста на протяжении XX–XXI веков. В частности сосредоточено внимание на изучении семантического поля, семантических групп, тематического поля как важных аспектов систематизации лексической системы языка в целом и речи отдельного художественного прозаического текста.

Ключевые слова: семантическое пространство, индивидуально-авторская картина мира, лексическая единица, семантическое поле, полевой подход.

Kurylko N. Ways of organization of lexical units in fictional text

Summary. This article aims at an overview of the scientific literature and traces the main trends of considering lexical units in semantic space of fictional text during the XX–XXI century. In particular, the article focuses on the study of semantic fields, semantic groups, and thematic fields as important aspects of systematization of lexical language system as a whole and also of systematization of separate language in fictional text. The article traces the main stages of the investigation of the structural organization of language. The understanding of language system and its researching is not a closed, isolated process, but an access to mental activity of a human being and a way of its expression by means of language units.

Key words: semantic space, individual author's world view, lexical unit, semantic field, field approach.